

4. Кметь І. Іван Огієнко (майбутній митрополит Іларіон): науково-педагогічна діяльність ученого у Львові (1922-26 рр.) / Православний молодіжний веб-портал *hram.lviv.ua*. URL: <http://hram.lviv.ua/2250-vdbulasya-naukova-konferencya-poet-na-sluzhbnarodov-priurochena-ramyat-mitropolita-larona-ogyenka.html> (дата звернення: 17.02.2020).

5. Пуряєва Н. В. Історія української літургійної мови: основні етапи розвитку. URL: <https://www.academia.edu/37567592/> (дата звернення: 17.02.2020)

6. Рагнер К. Короткий теологічний словник. Львів, 1996. 663 с.

1.2. РЕАЛІЗАЦІЯ ВИРАЖАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПОТАМОНІМІВ У ПОЕЗІЇ ВАСИЛЯ ПАЧОВСЬКОГО

Василь Пачовський (1878–1942) – письменник-модерніст, представник літературного угруповання «Молода Муза». «Сила таланту» цього митця, за твердженням О. Тарнавського, – «в його ліричній поезії» [1, с. 25]. Мова творів В. Пачовського ставала об'єктом лінгвістичного аналізу, зокрема вивчали її символіку (О. Маленко [2], Н. Муширивська [3]), фоностилістичні засоби (Ю. Юсип-Якимович [4]) і граматичні особливості (В. Чолкан [5]). Але ономастикон, який є важливим компонентом художнього дискурсу, залишився поза увагою науковців, за винятком побіжних спостережень за антропонімною парадигмою поезії В. Пачовського [6, с. 20–21].

Помітне місце поміж образотворчих засобів у поезії В. Пачовського посідають топоніми та, зокрема, такий їх різновид, як потамоніми. Це один «із найбільш продуктивних розрядів власних назв, які представлені в українських поетичних творах і як засоби просторової характеристики, і як ідентифікатори позитивних емоцій, і як національно марковані символи» [7, с. 167].

Мета дослідження – вивчення прагматичних можливостей потамонімів у поезії В. Пачовського.

Виявлені в поетичних текстах В. Пачовського власні назви річок великою мірою відображають життєвий локус автора – Галичину й Закарпаття: *Сян, Тиса, Дунай, Дунаєць, Збруч,*

Влтава, Уг, Самош, Смотрич, Ляториця, Висла, Ляборець, Свіржава. Також фіксуємо потамоніми *Дніпро (Дніпр), Дінець, Дон, Ганг (Гангес), Волга.* Найпродуктивніший тип становлять гідроніми *Сян* (24 приклади вжитку), *Тиса* (19), *Дунай* (15). Це не відображає загальної тенденції української поезії: М. Торчинський указує, що найбільш продуктивним у ній є потамонім *Дніпро*, оскільки «ця назва і в поезії, і у свідомості українського народу виступає не просто в ролі локалізатора подій, художнього образу і навіть не міфологеми, а є національним символом України, нерозривно пов'язаним з поняттями „українська історія”, „національна ідея”, „українська територія”» [7, с. 165]. На наш погляд, саме таку частотність власних назв річок у поезії В. Пачовського можна пояснити входженням їх у перше, «найближче коло індивідуального топонімічного фрейму» [8, с. 178], оскільки майже все своє життя письменник провів на Галичині та Закарпатті.

Як указано вище, найпродуктивнішим потамонімом в аналізованих текстах є *Сян*. Цю назву письменник використовує насамперед із метою окреслення певної території – західної межі України (*Від Сяну до Дону засіли амеби – / Від Сяну йде пекло, від Дону туман <...>* [9, с. 184]; *Ой, роздерли нас, розклювали нас / Круки і ворони – / Виросло по нас з Сяну по Кавказ / Зіллячко червоне!* [9, с. 379]; *Мій рідний край з Дінця по Сян / Розквітне, як країна, / Загоїть рани всіх кайдан, / Всім нам утворить один лан / Соборна Україна!* [9, с. 508]; *Ти (Іван Безрідний) перший верг окрик грімкий від Кавказу по Сян: / Нехай живе вольна Україна яко держава! <...>* [9, с. 605]; *<...> Змив очі люд, що спав на пожарині — / Став один лан з Кавказу поза Сян* [9, с. 413]); західної межі Галичини («*Від Сяну по Збруч*» *воєвода під смертю поблід – / Вказав їм на зброю і руки підняв із тривоги...* [9, с. 621]). Сучасний читач знайде в багатьох цих прикладах інтертекстуальний зв'язок зі словами українського гімну. Однак немає відомостей про те, що рядки «*Станем, браття, в бій кривавий від Сяну до Дону, / В ріднім краю панувати не дамо нікому <...>*» існували в пісні на час виходу збірки В. Пачовського «На стоці гір» (1907), яка містить поезію «До схід сонця» з наведеними рядками. У первісному варіанті вірша «Ще не вмерла Україна», написаного

П. Чубинським 1862 р. [10], їх немає. Натомість можемо говорити про алюзії до Франкових поезій, пор.: *Встане славна мати Україна, / Щаслива і вільна, / Від Кубані аж до Сяну-річки / Одна, нероздільна* (1883) [11, с. 71]; *Слабі ми, батьку! По Кавказ від Сяну / Слабі, розбиті на атомів дріб!* (1886) [12, с. 400].

Застосування потамонімів як територіальних маркерів узагалі є традиційним для поетичного дискурсу В. Пачовського. Так, назва *Дунаєць* сигналізує про західні межі етнічно українських земель і зокрема Лемківщини, яка теж має ввійти до єдиної держави: *Здвигнем з заліза, з крові і з завзяття / Державу від Дунайця по Кавказ* [9, с. 588]; *А всі живі клялись на честь і славу / Боротись на життє і смерть ураз – / Кістьми і кровю ставити державу / Соборну від Дунайця по Кавказ...* [9, с. 591]; *Нехай живе українська держава / В своїй землі з Дунайця по Кавказ!* [13, с. 226]. Онімами *Тиса* й *Дунай* окреслено давню територію оселення угрів («Цісар світа дає Уграм / Край від Тиси до Дунаю, / Виєднає в царя Руси / Вільний шлях до того краю!» [9, с. 646]), а назвою *Нева* позначено західну межу території під владою більшовиків (*Чи жаром з горна грав червоний Вій, / Що впився кров'ю з Неву до Урала?* [13, с. 111]).

Інші випадки вжитку потамоніма *Сян* пов'язані з історичними постатями або подіями. Наприклад, у вірші «Ясноява сторожа **Сяну**» йдеться про засновника Галицько-Волинського князівства Романа Мстиславича (*Великий Роман / Їм явився на очі і уші. / <...> / Лях зпід його меча не уйде ні один... / Він як сторож стоїть все над Сяном!* [9, с. 591–592]), а у «Думі про Івана Безрідного» згадано короля польського Владислава II Ягелла (*Сусід вкрав корону, а кости князів верг до Сяну / І збурих всі замки старинної величі в нас <...>* [9, с. 601]; *Хоч кости князів твоїх виберг Ягелло до Сяну / З катедри з золочених трун серед ночі як сун, – / Та правда народу не втоне на дні океану!* [9, с. 618]; *П'ятсот літ тому вкрав той кат кохану / Державу нам з короною князів – / А кости княжі викинув до Сяну!*. [13, с. 170] («1412 р. Ягайло викидав з перемиської катедри кістки і порохи руських небіщиків <...>» [14, с. 79])).

Неодноразово В. Пачовський удається до оніма Сян у контексті опису подій польсько-української війни 1918–1919 рр.: *Ляхи прийшли і вдерлися за Сян, / Зломали фронт – Французи дали зброю, / А ми без куль... Ми падали від ран!...* [9, с. 584]; *Пять тисяч селян прийшло в місто готових до зброї. / І ждали, що їм дадуть кріси обставити Сян; – / Та Рада вела їх на віче замість по набой...* [9, с. 618]; *А рано протер Перемишль свої очі від дива: / Ляхи на Засяню стріляли на беріг з вікон. / Леліли стяги. Україна шуміла від зрива. / Над Сяном народ писав кровю довічний закон!* [9, с. 622]; *Аж гримнули стріли зза Сяну! – «То зрада, панове!» / «Мусяло цось зайць! Ми не веми!» – клялися на честь* [9, с. 626].

Функцію локалізаторів історичних подій виконують й інші потамоніми, присутність яких у поетичному тексті спричинена передусім висвітленням:

а) походів руських князів: *Олег, князь великий Руси / Шле послів до Ужгороду – / Аби / ладився на човни / На Дунай до Царгороду <...>* [9, с. 643]; *Князь (Святослав) розбив на Дону Білу Вежу мечем / І розтер їх на порох у битві! / І вздовж Волги побіг як по морю бурун, / До столиці і вдарив об стіни – / І на Тиль напав, як в лісі б'є Перун / І столицю змінив у руїни!* [9, с. 530]; *Ярослав Осьмомисл <...> / Малий Галич зайняв на Дунаю / І розкрив Чорне море містам. / <...> / Він залізними, – каже, – полками / Круті гори угорські підпер – / І замкнув королеві їх брами, / А Дунаю ворота запер!* [9, с. 540–541]; *Встає Ярослав Осмомисл; – що підпер сині гори / Карпати полками з заліза, Дунай затворив <...>* [9, с. 600];

б) перебігу польсько-української війни 1918–1919 рр.: *Ось там на Збручі нами пережито / Найбільшу всіх трагедію Айсхія — / Там Прометей нашого прибито, / І шарпає його орел насилля!* [9, с. 574]; *Не орли злетіли з вітром зпоза Збруча / Чайку рятувати від хижацьких рук – / Іван Цепко отаман пре Ляхів як туча, / Шеремета в пень рубає, палить Мельничук* [9, с. 575]; *Всі йшли до Збруча. І летіли круки, / І з воронами крякали в безкрай – / І заройлись всі поля і луки, / І без пуття гонив юрбу відчай; / Повисло чорне марево розпуки / Над цілим плем'ям, що кидало край* [13, с. 167–168]; *– А Смок білий з Висли роззявив червоні губи, / Впялився у груди, ссе кров, як*

поліп в тіло вріс; / Бдить тьмою очей і ушей, скрізь посіявши
зуби – / Втопив нашу силу до чину у морю зо сліз!... <...> [9,
с. 604]; Там Смок білий з **Висли**, як гидра гуде стоголова / І
пирха вогнем сірковим до українських веж! [9, с. 618] (Алюзія до
наведеної в «Хроніці» М. Бельського (див., наприклад [15])
легенди про вавельського дракона (польськ. smok wawelski), в
образі якого уособлено Польщу).

Аналіз другого за частотністю в поезії В. Пачовського
потамоніма *Туса* засвідчує наявність виразних фольклорних
засобів його інтерпретування. Дослідники взагалі вказують на
міфологізм «відфольклорної» природи як іманентну рису
ліричної творчості цього письменника [16, с. 90]. Традиційна
для топонімів функція локалізації поступається тут функції
поетизації, проявлюваної через персоніфікацію (*Сміялася Туса
померклим опалем <...>* [9, с. 424]; *Ой, питала Туса сині гори /
Котра зоря краща понад море / <...>/ Ой, питала Туса мене в
шумі, / Котра любка краща в моїй думі <...>* [9, с. 466]; *Де
водограєм Туса шепоче, / Плеще в сріблисті воді – / Там
цілував я в зоряні очі, / Чудо дівочої вроди!* [9, с. 462]; *Туса
гралася в промінню / Від землі до зір!* [9, с. 512]; *Грає Туса
шумно, / Аж леліють гори <...>* [9, с. 465]) та/або паралелізм
(*Як в сонці Туса золоторяса / Між двома горами б'ється – / Так
руса коса, аж до пояса / Між двома грудями в'ється!* [9,
с. 462]). Загальновідомим є факт, що за допомогою художнього
прийому паралелізму, закоріненого у фольклорній творчості,
поети відтворюють нерозривну єдність, суголосність людини й
природи. Будуючи на його основі цілий поетичний текст,
В. Пачовський використовує повторювані градаційні слухові
характеристики, якими пов'язує референт оніма *Туса* з ліричним
героєм і досягає тонкого психологізму:

*Тихо, тихо Туса ніччю, плеще,
Лише хвиля в дароби шелеще –
А ще тихше дивимося в вічі
Цілу нічку в поцілунку стрічі,
Як на крилах хмар!*

*Тихо, тихо Туса світлом грає,
Срібний місяць в хвилях колихає –
А ще тихше тайну тче Галюся,*

Що душею я в неї люблюся
За красу і чар!
Тихо, тихо Тиса сріблить гори,
Несе скарби золотії в море –
А **ще тихше** я пісень складаю,
У вінок дівчині завітчаю
На весільний дар! [9, с. 466].

Інші потамоніми у В. Пачовського теж персоніфікуються, хоча й не так активно: *Місяць світить у Карпатах, / А Ляборець* річка грає / По камінням – поколінням / Про їх князя повідає / Казку дивну на весь світ <...> [9, с. 631]; *Уг проскочив, добігає / До Свіржави у відчаю* <...> [9, с. 658]; *Та Свіржава забриніла, / Спеленила його (князя Ляборця) в сині* <...> [9, с. 659].

Щодо потамоніма *Дунай*, то він зазнає у В. Пачовського фольклорної реінтерпретації: запозичуючи з народнопісенної творчості подібний до наведеного вище паралелізм, поет розвиває цю структуру суголосно модерністичній тенденції [16, с. 90], пор.: *Тихо, тихо Дунай* воду несе, / а **ще тихше** дівка косу чеше. Чеше, чеше та й на **Дунай** несе (нар. тв. [17, с. 323] – *Тихо, тихо Дунай* воду несе, / А **ще тихше** дівка косу чеше, / <...> / *Що прочеше, на Дунай* пускає, / <...> / *Тихо, тихо Дунай* в море тоне, / В сяйві дзвонять чародійні тони <...> [9, с. 332].

Примітно, що власну назву *Дунай* у поетичному дискурсі В. Пачовського супроводжує стала епітетна характеристика *тихий* (<...> *Ніс на тихий на Дунай...* [9, с. 683]), яка має прозоре фольклорне походження. А ось референта потамоніма *Дніпро* автор, навпаки, асоціює із силою, шумом: <...> *А ревучий наш Дніпро / Котить зміям все добро!* [9, с. 699]; *Слава! – грають сині гори, / Дніпр клекоче, світить море* <...> [9, с. 717]; *Заклекотіла у Дніпрі топіль* <...> [13, с. 216]. Це зумовлене природними чинниками, крім того, такі асоціації традиційні не лише для української поезії, а для української мови загалом. Пор., наприклад, у Т. Шевченка: *Дніпр широкий – море, / Степ і степ, ревуть пороги* <...> [18, с. 126]; *Ой Дніпре, мій Дніпре широкий та дужий* <...> [18, с. 160]; <...> *реве ревучий* <...> [18, с. 371]. «Словник епітетів української мови» фіксує такі сталі означення до оніма *Дніпро*: *голубий, дужий,*

коханий, **могутній**, **нескоримий**, повноводий, прадавній, **ревучий**, розгалужений, роздольний, сивий, старий, темний, холодний, чудовий, широкий [19, с. 108].

Органічними складниками асоціативного поля потамонімів у проаналізованих текстах є колірні характеристики, проте їхня спектральна парадигма обмежена:

– срібний (домінанта): **Осріблений** світилю / **Дніпро** несесть ся в даль <...> [9, с. 214]; *Ой до сонця **Тиса** грає, / Перлоцвіт у шумі сяє, / **Срібний** перлоцвіт <...> [9, с. 453]; **В Тисі** місяць над свічадом / Стелить свій **сріблистий** шлях – / Сипле смішки водоспадом / **В срібних** бризках, в жемчугах, / А кохання, раюванню / На **сріблистий** шлях! [9, с. 499]; **В Тисі** місяць водограєм / Стелить з филь **сріблистий** плай – / Човник лине **срібним** плаєм <...> [9, с. 453]; **Плеще** хвиля в **срібнім** **Узі** <...> [9, с. 372]; <...> **Місяць сріблом** **Уз** леліє, / **Плесо** грає в тисяч свіч – / **Гей** русалка на камінню / **Виринає** у промінню / **Срібнокоса**, ясна ніч! [9, с. 515]; **Вються срібні** голоси / **По Дунаю** в світ краси [9, с. 717];*

– золотий: **Грає Тиса** водоспадом, / **Срібним** шумом, **злотим** градом, / **Крутить** виром серед скал <...> [9, с. 469];

– сірий: **Сіяла**, як пава, / **Аж сіра** **Влтава** / **Ясніла** в огні [9, с. 441];

– синій: **Не сплеснули** крильми лебеді зі **Синього** **Сяну** <...> [9, с. 626];

– червоний: **Там** спільний фронт з **Москвою** клекотів, / **димився** з піни білий кінь на горбі; / **А Збруч**, як **кров**, у сонці **червонів** [13, с. 71].

Асоціація річкової води зі сріблом доволі стійка в українській поезії, її спостерігаємо, зокрема, у текстах ХІХ – початку ХХ ст.: **Дніпре**, прадіду віків! / **Срібним** плеском хвиль глибоких / **Розкажи** мені дідів / **Казку** добристей високих <...> (Л. Боровиковський [20, с. 83]); **То** наша **Буковина**, / **Наш срібноводий** **Прут** (С. Воробкевич [21, с. 184]); <...> **сріблом** там пливе **Дунай** / <...> / **Проллю** з очей в **срібний** **Дунай**, / **Коли** тебе згадаю (І. Франко [22, с. 311–312]); **Отся срібная** стрічка – **Йордан** / **В** **Мертве** море **впадає** (І. Франко [22, с. 563]); **І Прут срібноводий**, **і гори!** (І. Франко [23, с. 259]); <...> **Дніпра** не замінить вам **срібний** **Дунай** (І. Франко [23, с. 317]); **Зелений**

луг. *Дністер скрутивсь / Посеред нього, мов змія / Сріблиста* (І. Франко [24, с. 359]). Однак у В. Пачовського такі асоціації особливо продуктивні, що, на наш погляд, може бути пояснено не лише їхньою утрадиційненістю, а й поетичним образом Срібної Русі, Срібної Землі, у якому письменник «самобутньо відтворив ще одну невід’ємну і інтегральну частину України – Закарпаття» [25, с. 58]. Цей образ є наскрізним у художньому дискурсі В. Пачовського (див. поеми «Дума про Івана Безрідного», «Князь Ляборець. Міт Срібної Землі», «Сріберний дзвін», «Золоті Ворота», поетичну драму «Світло Срібної Землі», поезію «Князь Лев на Срібній Землі»), а отже, значущим та ірадіальним.

Узвичаєним для потамонімів у досліджуваних текстах є також зв'язок з ойконімами, метою якого є творення локалізованих пейзажів (*Кам'янець у млі темніє, / Смотрич в'ється і шумить <...>* [9, с. 497]; *<...> А за горами, з шипотом / Котить Самош води сині, / Шатмар місто мерехтить!* [9, с. 516]) або локалізація дії (*<...> Нас звінчають на Дніпрі / Києві богатири!* [9, с. 711]).

В ідіостилі В. Пачовського не помічено тяжіння до нагромадження топонімів, однак спостерігаємо ампліфікацію, через яку підсилено еспресію потамонімів, що передають значення «ворог»: *Три пани світу і гієни трупів / З Дунаю, з Висли, з Волги, з Дону йшли / В Україну хижо, жадні окупів* [13, с. 183].

Потамонім *Ганг* виявляє в поезії В. Пачовського виразні ознаки екзотизму, стаючи маркером надзвичайно далекої чарівної землі: *На сокола сканем – до Гангу дістанем, / Де льотос розквітлий горить! / Над берегом Гангу у ніч процвітає / Стоїскрами льотос, як з казки чар-зілля, / Хто найде, той вічний, той світ увесь має <...>* [9, с. 340]). Імовірно, для підсилення екзотизму автор застосує ще варіант *Гангес*, скалькований з англійського *Ganges*: *на Полинеш зі мною подібна царівні / Полинеш над Гангес у срібній обслоні <...>* [9, с. 340].

Поетичний ідіостиль В. Пачовського вирізняє висока продуктивність потамонімів, особливо тих, які маркують життєвий простір письменника. Наслідуючи фольклорну й літературну традиції, митець застосує ці власні назви з різними функціями,

передусім локалізації та поетизації. Перспективи дослідження, на нашу думку, полягають у порівняльному аналізові інтерпретації потамонімів в українському модерністичному дискурсі.

Джерела та література

1. *Тарнавський О. Поет Василь Пачовський. Пачовський В. Зібрані твори. Т. 1 : Поезії. Філадельфія – Нью Йорк – Торонто : Об'єднання українських письменників «Слово», 1984. С. 11–26.*

2. *Маленко О. Лінгво-естетична інтерпретація буття в українській поетичній мовотворчості (від фольклору до постмодерну) : монографія. Харків, 2010. 488 с.*

3. *Муширивська Н. Функціонування народнопоетичної символіки в поезії українського символізму (на матеріалі творчості В. Пачовського). Лінгвостилістичні студії. 2019. Вип. 10. С. 101–113.*

4. *Юсип-Якимович Ю. Мовна картина світу письменника і фоностиль (лінгвопоетика Василя Пачовського) Науковий вісник Чернівецького національного університету. Слов'янська філологія. 2011. Вип. 547–548. С. 286–291.*

5. *Чолкан В. А. Частки як ускладнюючий елемент структури речення у мові поетичних творів В. Пачовського. Василь Пачовський у контексті історії та культури України. Ужгород, 2001. С. 244–250.*

6. *Кононенко В. Поетичні антропоніми в образному мовомисленні. Вісник Прикарпатського університету. Філологія. 2011. Вип. 29–31. С. 16–21.*

7. *Торчинський М. Стилістично-виражальні можливості потамопоетонімів в українських поетичних текстах. Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. : Лінгвістика. Херсон : Вид-во ХДУ, 2005. Вип. II. С. 164–167.*

8. *Карпенко О. Ю. Когнітивна ономастика як напрямок пізнання власних назв : дис. д-ра філол. наук : 10.02.15. Одеса, 2006. 416 с.*

9. *Пачовський В. Зібрані твори. Т. 1 : Поезії. Філадельфія – Нью Йорк – Торонто : Об'єднання українських письменників «Слово», 1984. 743 с.*

10. *Чубинський П. Ще не вмерла Україна. Мета. 1863. № 4. С. 5–6.*

11. *Франко І. Мозаїка із творів, що не ввійшли до Зібрання творів у 50 томах. Львів : Каменяр, 2001. 434 с.*

12. *Франко І. Я. Зібрання творів : у 50 т. Т. 2 : Поезія. Київ : Наукова думка, 1976. 544 с.*

13. *Пачовський В. Зібрані твори. Т. 2 : Золоті Ворота. Філадельфія – Нью Йорк – Торонто : Об'єднання українських письменників «Слово», 1985. 419 с.*

14. Крип'якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI віку. *Записки НТШ*. 1907. Т. LXXVII. С. 77–103.
15. Коричунов Г., Кот Е. Вавельський цмок. URL : <https://www.bestiary.us/vavelskij-dragon>.
16. Балла Е. Міфопоетика циклу В. Пачовського «На гори» (збірка «На стоці гір»). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія філологічна*. 2002. Вип. 6. С. 87–90.
17. Українка Л. Зібрання творів : у 12 т. Т. 9 : Записи народної творчості. Пісні, записані з голосу Лесі Українки. Київ : Наукова думка, 1977. 432 с.
18. Шевченко Т. Г. Зібрання творів : у 6 т. Т. 1 : Поезія 1837–1847. Київ : Наукова думка, 2003. 784 с.
19. Бибик С. П., Єрмоленко С. Я., Пустовіт Л. О. Словник епітетів української мови. Київ : Довіра, 1998. 431 с.
20. Боровиковський Л. Повне зібрання творів. Київ : Наукова думка, 1967. 280 с.
21. Воробкевич С. Твори. Ужгород : Карпати, 1986. 562 с.
22. Франко І. Твори : у 3 т. Т. 1 : Поезії. Поєми. Київ : Наукова думка, 1991. 672 с.
23. Франко І. Я. Зібрання творів : у 50 т. Т. 3 : Поезія. Київ : Наукова думка, 1976. 448 с.
24. Франко І. Я. Зібрання творів : у 50 т. Т. 4 : Поезія. Київ : Наукова думка, 1976. 472 с.
25. Погребенник В. «Зблисне сонце по всій Україні: Візія батьківщини у творчості Василя Пачовського». *Визвольний шлях*. 2006. Березень. С. 54–65.